

פנינים משולחן רבינו הגאון רבי אברהם גנחובסקי זללה"ה

חג הפסח תשפ"ג ❖ גליון תקב"ג

לע"נ הרבנית הצדקנית מרת אסתר הדסה בת הר"ר רפאל יונה זצ"ל

ענף ד' - ליל הסדר
ענף ה' - מצוות מצה
ענף ו' - הערות קצרות

ענף א' - פרשת צו
ענף ב' - איסור חמץ
ענף ג' - כוס של הלל

ענף א' - פרשת צו

אתי שפיר דבהך דמזלפין יין אין חשש שיכבה את כל האש, ואם כן עובר רק בהלאו הראשון דהוי איסור בהמעשה כיבוי, ושפיר שרי משום דבר שאינו מתכוין.

ג. האם מכבה בהקטרה

הנה יש לעיין בהקטרת אימורים והקומץ הרי מכבה, ותיקשי לרבי יהודה דדבר שאינו מתכוון אסור, וכן לרבי שמעון היכא דהוה פסיק רישיה. וצריך לומר דדוקא יין תכבה אבל דבר מוצק נשרף. נויש לעיין בספר עטרת חכמים.

ד. כעין זה לענין בל יראה

הנה כעין זה מצאנו לענין לא תעשה דבל יראה, דכתב במקור חיים (סי' תי"ל, מובא בתשובות הגרע"א קמא סי' ח') דליכא בה פטור דדבר שאינו מתכוון כיון דעובר אף בלא מעשה בעצם הא שיש חמץ בביתו.

מעשה לעני"ד ביש לו קמח בפסח ורוצה לזרוק מים ממקום למקום ואם יפול על הקמח יחמיצנו,

יש לחלק, דבשלמא לענין מלקות שכתב ברמב"ם (פ"א מהל' חמץ ומצה ה"ג) דהמחמץ בפסח לוקה בזה יהא פטור, דהרי ליכא מעשה איסור, דהרי אינו מתכוון להחמץ הקמח ואינו פסיק רישיה.

אמנם איסור דבל יראה איכא בזריקת המים אע"פ דאינו מתכוון להחמץ הקמח, דהרי אם יחמץ עובר על בל יראה דזה עובר גם בלא מעשה, הלכך שוב אסירא לזרוק המים.

וכמו כן מצאנו דעובר בבל יראה בלא מעשה, כגון מי שהיה לו חמץ מלפני פסח, או שירש חמץ בפסח להסוברים (מקור חיים סי' תמ"ח) דיש ירושה בפסח משום שעשאו הכתוב כאילו ברשותו.

וכמו כן הרואה שעתיד לירד גשם על הקמח ודאי חייב מן התורה לקחת הקמח מקודם כדי שלא יחמץ ולא יעבור על בל יראה.

ענף ב' - איסור חמץ

מיתסר מדרבנן ויאסר לאחר הפסח.

א. אזלינן בתר מקום הבעלים

הנה דעת רוב הפוסקים דאזלינן בחמץ בתר מקום הבעלים ולא בתר מקום החמץ, הן לענין בל יראה והן לענין איסור הנאה, ונפקא מינה לענין שינוי הזמנים מפאת שני צדי קו התאריך, או שבמקום אחד שקעה חמה מחמת גבעה ובמקום שני לא שקעה חמה, או בגוונא

לא תכבה

והאש על המזבח תוקד בו לא תכבה וגו' אש תמיד תוקד על המזבח
לא תכבה (ו' ה' - ו')

הנה איתא בקרא פעמיים לא תכבה. וכתב ברמב"ן דחד קרא אתי לאזהרה שלא יכבה ואם כיבה לקי, ואידך קרא אתי שחייב לדאוג שתהא אש, ואם רואה רוח או גשם שרוצה לכבות צריך למונעו.

א. שנים שעשאה

הנה לפי זה בשנים שכיבו וזה יכול וזה יכול, לא ילקו, דהרי הוה שנים שעשאוהו, אך מכל מקום לא קיימו אידך קרא, דאע"פ דכל אחד לחוד לא עשה מעשה כיבוי, מכל מקום הרי חייבין לדאוג שלא יתכבה.

ב. מזלפין יין על האישים

הנה איתא בגמרא זבחים (צ"א ב') דלר' שמעון מותר למנדב מנחת נסכים לזלף היין על האש של המזבח, ואע"פ דמכבה את האש וקעבר אלא תעשה דלא תכבה, אפילו הכי שרי דהוי דבר שאינו מתכוון ולא הוי פסיק רישיה.

והקשה בחלקת יואב (ח"א סי' ו') דלדברי הרמב"ן הנ"ל מה מהני הא דהוה דבר שאינו מתכוון, מכל מקום ליתסר מפאת קרא השני דאש תמיד וגו', דחייב לדאוג שלא יכבה ואם יכבה לא קיים האזהרה, והרי בכגון מי שיש לו רק מצה אחת אסור לו לאבדה, וגם אסור לו מן התורה לעשות מצב שיתכן שיאבד אע"פ דאין כוונתו לזה ולא הוה פסיק רישיה, כיון דחייב לדאוג שתהא לו מצה, והכי נמי בהלא תעשה דלא תכבה חייב לדאוג שלא יתכבה.

וכתבו רבנן בתראי ליישב, דהאי דינא דרמב"ן היינו רק על כל האש שלא תכבה, אבל על גחלת אחת אם רואה שתכבה אינו חייב לדאוג שלא יתכבה, משא"כ לאו דכיבוי בידים הוה גם בגחלת אחת. ואם כן

שליחו ימכור כשכבר אסור בהנאה

הנה יש לדון במי שהגיע ממדינת הים הנמצאים מערבה לארץ ישראל ונמצא בפסח בארץ ישראל, ועשה שליח בחוץ לארץ למכור חמצו שם, הנה המכירה תחול במדינת הים כאשר אצלו בארץ ישראל כבר אסירא החמץ בהנאה, ואם כן לא חיילא ונשאר חמץ בלתי מכור. הנה בבל יראה לא עבר שהרי ביטל החמץ במקומו אך מכל מקום

דספק ברכות להקל, ואם יש מי שיוציאו בהברכה, כדאי שיצא ממנו, ואם כן בנידון דידן נמי אף אם נימא דלהני פוסקים פטור מלברך בכהאי גוונא אך לכתחילה ישמע הברכה מאחר.

תו, יש לחלק דלא דמי לנידון הנ"ל, דהתם אינו בודק אלא רק מצא חמץ וזוה אמרינן דכבר בירך על הביעור, אך בנידון דידן הא ממשך לבדוק ומוזה הסיח דעתו.

ג. ברכה רק על הבדיקה ולא על הביעור

תו יש לדון דלא יברך שנית, דכיון דאם ימצא חמץ הרי על הביעור שבו לא יצטרך לברך, [וכהנ"ל מהמשנה ברורה], אם כן נימא דלא שייך ברכה על בדיקה כאשר על הביעור לא יברך.

אך יש ג' ראיות דאף שהברכה על הביעור קיימא מכל מקום יש לברך על הבדיקה.

חדא. מדעת הסוברים (משנה ברורה סי' תל"ב סעי' ז' בשם חיי אדם) דהילוך הוה הפסק וצריך לברך שנית.

תו, מהסוברים (מובא בחק יעקב סי' תל"ב ס"ק ח') שאם דיבר באמצע הבדיקה צריך לברך שנית.

תו, מהא (חק יעקב סי' תל"ב ס"ק י"א, מובא בשער הציון שם ס"ק ט'), אמנם נקט במשנה ברורה לא כך) דאם עשה שליח על המשך הבדיקה והשליח לא שמע את ברכתו חייב השליח לברך.

ד. היסח הדעת בטעות

תו יש לדון דלא יברך שנית, דהרי כיון דטעה ושכח לבדוק הוה היסח הדעת בטעות ולא הוה היסח הדעת.

והנה דן בדעת תורה בהלכות ציצית (סי' ח' סעי' י"ד) בפשט טליתו לאחר שמונה עשרה דסבר שנגמרה התפילה, ואחר כך נתברר לו דהיה ראש חודש והיה אחר כך הלל ומוסף, דיחזור ויברך דהוה היסח הדעת בטעות ולא הוה היסח הדעת.

אך כתב לחלק דהתם גרע דסתמא לא מהני כיון דפשט טליתו, אבל בגוונא דסתמא מהני כגון באכילה, בזה נשארה מחשבתו ולא הוה היסח הדעת. ואם כן בנידון דידן הא סתמא מהני ואם כן בטעות לא הוה היסח הדעת ולא יברך שנית.

אך לעני' תיקשי מהא דחזינן בשכח אפיקומן דמהני רק מפאת דאתכא דרחמנא, ותיפוק ליה מפאת סתמא. ויש לדחות דהתם בעינן להאי טעמא דאתכא דרחמנא היכא דאמר הב לן ונברך, דאין כאן סתמא, ומכל מקום מהני דעת בעל הבית.

[הנה בספר מורשת משה (על מסכת ברכות, להגאון רבי משה שטיינהויז, ח"ב סי' קי"ח עמוד ר"ו) כתב דהחיי אדם (כלל מ"ט סעי' י"ד במוסגר) דייק מדין תכא דרחמנא דהיסח הדעת בטעות הוי היסח הדעת. ואייני דבערוך השולחן (סי' קע"ט ס"ק ו') כתב דזהו גופא טעמא דבאפיקומן אינו חוזר ומברך].

ה. הברכה כוללת הכל

אמנם יש לדון עוד דלא יברך שנית, דהנה פלוגתא הנ"ל שהביא במשנה ברורה (סי' תל"ה ס"ק ה') בבירך על הבדיקה לפני פסח ואחר כך מצא חמץ בפסח האם מברך שנית, הרי איירי אף כשנתחמץ אחר כך אע"פ שהברכה לא חל עליו כלל, ועל כרחך דשאני ברכת על ביעור חמץ שמברכין בעת הבדיקה, שעולה על הביעור שעושה למחרת ותיקנוה הכי, [א"י"ה. אע"פ דבין הבדיקה להביעור מסיח דעתו לגמרי], ואם כן הברכה כוללת הכל. [ובאמת מסברא צריך עיון גדול מנא לן דחילל גם על מה שלא חשב בעת הברכה].

ענף ג' - כוס של הלל

לכוס של ברכת המזון, והכוס של ברכת המזון תעלה לכוס הרביעי, נמצא דכוס הרביעי של הלל באמת פטור ממנה.

ואם כן היאך יברך בורא פרי הגפן על הכוס של הלל, הא כל הטעם דמברכין על כל כוס וכוס היינו משום דהוה מצוות חלוקות, אבל השתא להצד דליכא מצוה אם כן יצא בבורא פרי הגפן של הכוס דברכת המזון. [וגם תיקשי היאך ישתה לאחר כוס רביעי].

ויש לדון ליישב בכמה דרכים:

תירוץ א' - מצוות צריכות כוונה

הנה יש ליישב דלא בעינן לחשוש לזה, דהרי להצד שכבר יצא ידי

דשינוי הזמנים מפאת מהלך השמש.

ולפי זה בנידון דידן מכיון שהמכירה תחול במדינת הים כאשר אזל הבעלים בארץ ישראל כבר אסירא החמץ בהנאה, אם כן לא חיילא המכירה ונשאר חמץ בלתי מכור. הנה בבל יראה לא עבר שהרי ביטל החמץ במקומו, אך מכל מקום מיתסר מדרבנן ויאסר לאחר הפסח.

ב. משכיר הקרקע לנכרי

העירוני דמכל מקום משכיר הקרקע לנכרי ואם כן הנכרי יזכה בהחמץ מן ההפקר בקנין חצר.

ויש לדון דחצירו של אדם קונה לו שלא מדעתו. אמנם בנכרי דנו בפוסקים (נתיבות המשפט סי' ר' ס"ק ט"ו, ואיייתי כן בשם מחנה אפרים קנין משיכה סי' ה', וכך כתב בשער הציון סי' תמ"ח ס"ק מ"ב) דלא מהני. אך יש לומר דזה חשיבא מדעתו שרוצה לקנות החמץ.

ג. היה זמן שהחמץ נאסר

אך אכתי הנכרי יזכה בהחמץ בקנין חצר רק לאחר זמן איסורו, נמצא דהיה זמן שהחמץ המבוטל היה ברשות ישראל ושוב יאסר לאחר הפסח, וסגי שהמכירה תחול לאחר חצות בארץ ישראל דקנסינן משום דעבר על תשבתו, למה שכתב בחזון איש (או"ח סי' קי"ח ס"ק ד') דגם משום תשבתו קנסינן. ופליג על הנודע ביהודה (או"ח קמא סי' כ').

ואף להנודע ביהודה הא תינח כשמרחק השעות שבע שעות, אבל כשהמרחק יותר נמצא דהמכירה חיילא כאשר הישראל כבר עבר על בל יראה.

ד. יעבור קו התאריך ולא יעבור בבל יראה

הנה בדברינו גם נמצא קולא, דמי שמצא חמץ בביתו ביום טוב או בשבת כשאינו יכול לבער, ויכול לעבור קו התאריך מזרחה ואז היא יום קודם, או מערבה ואז היא יום אחר כך וזוה ייצא מן הפסח, יעשה כן ולא יעבור בבל יראה.

ברכה על בדיקת חמץ

הנה יש לדון במי שבירך על בדיקת חמץ וגמר לבדוק ושוב נזכר בעוד מקום שחייב לבדוק, האם צריך לברך שנית.

כגון מי שהניח עשרה פתיתים ומצא תשע והיה סבור שמצא עשר, ואחר כך ספר שנית וראה שיש רק תשע, האם חוזר ומברך.

[הנה כעין זה לענין הפרשת תרומות ומעשרות, באופן שרצה להפריש מעשר ובירך וסבר שגמר, ואחר כך ספר רק תשע, דבפשוטו התם חוזר ומברך].

ויש לדון בה' אנפי שלא יברך שנית:

א. טרם ביער

הנה יש לדון דלא יברך שנית, דהברכה הוא על הביעור וטרם ביער. וכמו בלולב דלפני הנענועים על ההלל חשיבא עובר לעשייתו. אך לא דמי להתם. [א"י"ה. דהתם הנענועים זה המשך של עיקר הנטילה, משא"כ הכא הרי חשב שגמר הבדיקה].

ב. מצא חמץ באמצע פסח

אך יש לדון עוד שלא יברך שנית, דהנה חזינן (משנה ברורה סי' תל"ה ס"ק ה') דבמצא חמץ בפסח ושוורפו אינו מברך על ביעור חמץ, וטעמא דמילתא דבברכה הראשונה שבירך בערב פסח נתכוין אף על חמץ שימצא וחיילא על הכל. ואם כן בנידון דידן נמי.

אמנם דינא דהמשנה ברורה אינו מוסכם, וכתב במשנה ברורה

היאך מברך על כוס של הלל

הנה במסופק אם יצא כוס שני, כגון ששתה בכדי אכילת פרס אבל לא בכדי שתיית רביעית, או שלא היסב בכוס השני דתליא בפלוגתא ראבי"ה ושאר פוסקים אם יצא ידי חובתו, אמרינן (שולחן ערוך סי' תע"ב סעי' ז', משנה ברורה שם ס"ק כ"א) דמספק יחזור וישתה בין שני לשלישי, דבין שני ושלישי אין איסור מוסיף על הכוסות.

ותיקשי דמכל מקום אם יצא מתחילה בכוס השני, נמצא דהכוס לתשלומין של השני אינה צריכה לשני, ואם כן תעלה לשלישי דהיינו

לקיים דינא דברכת המזון טעונה כוס. ואם כן הכי נמי דכוותה].

תירוץ ו' - לחלק בין ברכת המצות לברכת הנהנין

תו יש לתרץ דיש לחלק בין ברכת המצות לברכת הנהנין, דנהי דחיישינן לענין ברכת המצות, דלמאן דאמר מצות אין צריכות כוונה לא יברך אחר כך על הספירה, אע"ג דאסור לעשות מצוה בלא כוונה, ומחאי טעמא אמרינן (משנה בתרומות פ"א מ"ז) דאלם לא יתרום.

מכל מקום לענין ברכת הנהנין, לא נוכל למימר דניחוש למאן דאמר מצות אין צריכות כוונה ולא יברך בורא פרי הגפן על כוס רביעית וישתה הכוס בלא ברכה, דהרי כיון דמדינא חייב בכוס רביעית לא שייך שישתה הכוס בלא ברכה.

והיינו דיש לדון דאיסור אכילה בלא ברכה חמירא מאיסור עשיית מצוה בלא ברכה. ונפקא מינה כשיכול לברך רק ברכה אחת ויש לפניו מצוה ואכילה איזה מהם יברך.

אבל יש לדון דתירוץ זה נמי אינה מספיק מכמה טעמים,

חדא, למאן דאמר דבמצוות דרבנן אין צריכות כוונה (עיי' משנה ברורה ס"י ס"ק י"ז) אם כן יצא הכוס השלישי בתורת ודאי בתשלומי כוס שניה או בשתייה בסעודה אם היה פטור מהתשלומין.

תו, העירוני דתירוץ זה אינו, דאם באמת היה מקום לחוש אלא דלא חיישינן דעל ידי זה ישתה בלא ברכה, אם כן יש ללמדו בעת ששותה שיכוון להדיא שאינו יוצא דזה מהני.

תו, העירוני דבורא פרי הגפן דד' כוסות דמי לברכת המצות ולא נאמר בזה דהאוכל בלא ברכה מעל. אך לא נראה בעיני טענה זו, דדינא דהרי"ף דהוה מצוות חלוקות, היינו דמחמת חילוק הכוסות לא הוי שתייה אחת וממילא חוזר כאן החיוב ברכת הנהנין.

תירוץ ז' - מכוון להדיא לא לפטור

עוד העירוני ליישב קושיין, שמכוון בבורא פרי הגפן דהשלישית שלא יפטור הרביעית.

אבל אין הדבר ברור שהרי כתב בתבואות שור (נ"ד ס"י י"ט ס"ק י"ז) וס"ק כ"ז) דבאופן שמברך על פרי, ודעתו לאכול עוד כמה פירות, אינו יכול לכוון בדעתו שתחול הברכה רק על פרי אחד, שהרי הברכה חלה ממילא על כל מה שבדעתו לאכול. ונהי דבקודם הסעודה יכול למיעבד הכי שלא לפטור מת שבתוך הסעודה, אבל כאשר תרוייהו לאחר הסעודה אלא שיש הלל באמצע, מנא לן דלדעת התבואות שור יכול לכוין כך. [להסוברים דהלל אינו הפסק].

תירוץ ח' - לא יצא לכתחילה

נהי יש ליישב עוד, דבאופן דיצא ידי חובתו רק בדיעבד, לא אמרינן דיצא אף למאן דאמר מצות אין צריכות כוונה, ואם כן ניחא קושיין, דאין לומר דיצא ידי חובת כוס שלישית לפני ברכת המזון דהרי הוה שלא במקומו דאינו אלא בדיעבד. [ועיי' בסימן הבאה].

אך יש לפקפק בעיקר האי תירוץ, דהא נהנה ולא מהני בזה לכוון שלא לצאת, והרי איתא בשולחן ערוך (ס"י תע"ה סעי' ד') דאכל מצה בלא כוונה יצא ידי חובתו, וכתב במגן אברהם (ס"י תע"ה ס"ק י"ד) דאע"פ דמצות צריכות כוונה, מכל מקום כאשר נהנה לא יועיל היפוך כוונה, דכיון שנהנה גרונו עדיף טפי וכמתכוין דמי. ובפשוטו בכוסות יש לומר שכן נהנה.

[אמנם כבר עמד בזה בפרי מגדים ובבית מאיר (מובא בשער הציון שם ס"ק ל"ז) דכיון שהוא מכוון בהדיא שלא לצאת אם כן לא יצא. ובשער הציון נשאר בזה בצריך עיון].

והנה אשכחן באפיקומן דיוצא רק בסוף הסעודה, ותיקשי כבר יצא האפיקומן במה שאכל בתוך הסעודה, ואף בהיפוך לדעת המגן אברהם. ואולי הכי תיקנו חכמים. אמנם אשכחן דסומך על שמורה שאכל בתוך הסעודה. וצריך תלמוד.

לא יצא לכתחילה

הנה הבאנו לעיל (תירוץ ח' הנ"ל) דבאופן דיצא ידי חובתו רק בדיעבד, לא אמרינן דיצא אף למאן דאמר מצות אין צריכות כוונה. ויש לדון ככהאי גוונא בג' גוונים דלא יצא ידי חובתו לכתחילה:

חובת כוס השני, לא כוון לצאת ידי חובתו בכוס של התשלומין והרי מצות צריכות כונה.

אמנם אינו כן, דהרי קיימא לן דלענין ברכה חיישינן למאן דאמר דמצוות אין צריכות כוונה, דהרי אמרינן (שולחן ערוך ס"י תפ"ט סעי' ד') דמי ששואלים אותו כמה ימים לעומר, לא יענה היום כך וכך, דבזה יצא ידי ספירה, [ואפילו כאשר שואלים אותו בבין השמשות. ודוקא כשאומר היום אך אם לא אמר היום, אין כאן ספירה כמבואר בפוסקים (משנה ברורה שם ס"ק כ"ז)], אע"ג דלא נתכוין למצוה, דחיישינן למאן דאמר דמצות אין צריכות כוונה וממילא לא יוכל לברך. [וגם איכא דסברי (עיי' משנה ברורה ס"י ס"ק י"ז) דבדרבנן מצות אין צריכות כוונה והרי ספירת העומר בזמן הזה דרבנן].

תירוץ ב' - ד' כוסות על הסדר

נהי יש לתרץ דהרי איתא בשולחן ערוך (ס"י תע"ב סעי' ח') דצריך לשתות ארבע כוסות על הסדר. וכתב במשנה ברורה (ביאור הלכה שם ד"ה שלא) דדעת פרי חדש (סוף ס"י תפ"ד) דמקום הכוס מעכב גם בדיעבד, וכל שאינה כוס של קידוש או הגדה או ברכת המזון או הלל אינה כוס. נמצא דבכוס תשלומין של השני לא תעלה לשלישי, דהיינו לכוס של ברכת המזון, דהרי שותהו באמצע הסעודה ואינו אומר עליו ברכת המזון.

אמנם אכתי תיקשי לדעת הבית יוסף (שם ד"ה אדוני) דבדיעבד יצא ידי חובתו גם אם לא אמר על הכוס מה שתיקנו. [בביאור הלכה ס"י תע"ב שם ד"ה 'שלא' מצד כהבית יוסף].

תירוץ ג' - אמאי מברכינן על כל כוס

נהי פליגי קמאי אם מברכינן בורא פרי הגפן על כל כוס וכוס של הארבע כוסות. ודעת הרי"ף (כ"ד א' בדפי הרי"ף) והרמב"ם (פ"ח מהל' חמץ ומצה ה"ה) דמברכינן על כל כוס וכוס.

וביאר ברי"ף דהיינו מתרי טעמי, חדא, משום דהוי מצוות חלוקות דכל כוס הוה מצוה בפני עצמה. תו, דהגדה וההלל הוה היסח הדעת בין הכוסות.

מעתה בשלמא להטעם דמצוות חלוקות תיקשי כהנ"ל, דאם כבר קודם יצא ידי הכוס הרביעית אם כן אין לברך על הכוס של ההלל, דאין הכוס מצוה, אמנם להטעם דהיסח הדעת אתי שפיר, דהרי עכ"פ איכא היסח הדעת מכוס הקודם על ידי אמירת ההלל ואם כן שפיר יברך.

אמנם הרי כתב בביאור הלכה (סוף ס"י תע"ג) דנקטינן כטעמא דמצוות חלוקות. דהרי חזינן דברכת בורא פרי האדמה של הכרפס מוציא המרור ולא אמרינן דהגדה הוה הפסק. שמעינן דמטעם היסח הדעת לחודא לא מברכינן.

כמו כן חזינן (משנה ברורה ס"י תע"א ס"ק כ"א) בפורס מפה ומקדש בליל הסדר, אע"פ שכבר שתה יין ובירך בורא פרי הגפן, מכל מקום מברך שנית על כוס של קידוש כיון דמצוות חלוקות אע"פ שאין היסח הדעת. חזינן דאזלינן רק בתר הטעם דמצוות חלוקות.

תירוץ ד' - מכוון לדבר אחר

תו יש לתרץ אמאי לא יצא בתשלומי כוס שניה את הכוס השלישית, לפי מה שכתב ברבינו יונה בברכות (נ' א' בדפי הרי"ף) דמינה מחריב בה, והיינו דבמכוון לדבר אחר לא חייל דינא דמצות אין צריכות כוונה. והכא נמי הרי כוון לכוס השניה ולא לכוס השלישית.

אבל העירוני דיש לחלק, דברבינו יונה איירי דחשב בודאות על דבר אחר משא"כ הכא שעושה רק מספק.

תו, דהאי תירוץ אינו מספיק היכא דשותה יין בתוך הסעודה, דאינו מכוין לשם מצוה אחרת ואם כן לדעת הבית יוסף תעלה לכוס שלישית.

תירוץ ה' - כוס בטעות

עוד יש לומר למה שכתב בתשובת הרא"ש דהוה ליה כוס בטעות, ואם כן הוא הדין בנידון דידן. וצריך עיון.

[דהנה כתב בתשובת הרא"ש (הובאה בשולחן ערוך ס"י תע"ז סעי' ב') דבגוונא דשכח לאכול אפיקומן, וגם לא אכל מצה שמורה בתוך הסעודה, וזכר ממנו רק לאחר שכבר בירך ברכת המזון ושתה כוס שלישית, אמרינן דיאכל שנית אפיקומן, ויחזור ויברך ברכת המזון על הכוס, [כיון דברכת המזון טעונה כוס], וכתב הרא"ש דאע"פ דאסור להוסיף על הכוסות, מכל מקום שאני הכא דהכוס השלישית היתה בטעות ולא הוה אלא כשתייה בעלמא, דהרי אם הכוס תהא בתקפה לא יוכל

צריכות כוונה, יצא אפילו כאשר הוה רק בדיעבד. דהרי הוכיח מרבין חננאל דלולב בימין מעכב.

ב. לכתחילה לספור בברכה

אמנם לאידך גיסא, הא אמרינן (שולחן ערוך סי' תפ"ט סעי' ד) בספירת העומר בענה לחבירו דהיום כך וכך לעומר, יצא ידי חובתו, אע"ג דהוה רק בדיעבד מכיון דהוה בלא ברכה.

וצריך לומר דשאני התם דאין חסרון בגוף המצוה.

והעירוני היכא דענה היום כך וכך לעומר כאשר היה מיושב, נימא דלא יצא כיון דלכתחילה צריך בעמידה. ויש לומר דזה קיל טפי.

ג. לכתחילה לספור שבועות

הנה כתב במשנה ברורה (סי' תפ"ט ס"ק כ"ב) דהא דאמרינן דאם השיב כך וכך לעומר לא יוכל לברך, היינו דוקא בשבוע הראשון אבל אחר כך כיון דלא הזכיר שבועות יכול לברך, אע"ג דאם כוון למצוה יצא ידי חובתו בדיעבד.

חזינן נמי כסברת הדובב מישרים, דאם מהני המצוה רק בדיעבד, לא אמרינן דיצא אף למאן דאמר דמצות אין צריכות כונה.

ותיקשי סתירה בדברי המשנה ברורה, דהרי במשנה ברורה בהלכות לולב (סי' תרנ"א ס"ק י"ט) הביא לחוש לדברי המגן אברהם. ונצטרך לומר דאם אינו מעכב בלולב ימין ושמאל, קיל טפי מספירה בלא שבועות, דימין ושמאל אינם חסרון לכתחילה בגוף המצוה, משא"כ בשבועות שאם דילג עליהם יש חסרון בגוף המצוה אע"פ שיצא בדיעבד.

ענף ד' - ליל הסדר

דספיקא לקולא, משא"כ בנידון דידן דרצה ויעלה ויבא דמעכבין זה את זה, הרי בלא כל אחת לא הוה ברכת המזון, ואם כן בזה שפיר נימא דבלא ב' ההזכרות ודאי דלא הוה ברכת המזון.

וכגון בערבות דבעינן שתיים ונתערבה כשירה עם פסולה, ולא ידעינן איזה מהם הכשירה, נהי דכל ערבה כשירה בפני עצמה מספיקא דרבנן, אבל תרוייהו אי אפשר לקחת. [אך באמת התם שתיים נפסלו, וכהא דשתי קדירות ונפל לאחת איסור דרבנן דתרוייהו אסורות (עיין בשו"ע יו"ד סי' קי"א)].

ד. בהגרע"א מבואר דאמרינן ממה נפשך

אך הגרע"א (ח"י פסחים ק"ח א') סבירא ליה דלא כן, דהרי כתבו בפוסקים (טעם השני ברי"ן ה"ל) בהסיבה בדי' כוסות דאע"פ דהוה ספק איזה מהם בעינן להסב, מכל מקום לא אמרינן ספק לקולא, דאם כן מיעקרא תקנתא דיבוא להקל בכלום.

והקשה הגרע"א דהא לא יהא כן דלא יוכל להקל בכל הדי' כוסות, דאם לא יסב בבי' הראשונות, כשיגיע לבי' האחרונות ממה נפשך חייב להסב בהם, דאם הראשונות פטורים מהסיבה אם כן האחרונות חייבות בהסיבה, ואם הראשונות חייבות בהסיבה, נמצא דלא יצא ידי חובת ב' הראשונות, אם כן חייב להסב בבי' האחרונות שבאמת הם ב' הראשונות. חזינן דגם בכהאי גוונא שאין מעכבין זה את זה חייב להשלים.

אך יש לעיין בעיקר דברי הגרע"א, דעכ"פ מיעקרא התקנתא בב' שנים, דהא בשנה אחת לא יסב בב' כוסות ראשונות, ובשנה שניה לא יסב בב' באחרונות. נמצא ששנה אחת ודאי לא יצא ידי חובתו, ומאי שנא אותה שנה משנה אחרת.

[והנה הגרע"א (שם) כתב לענין הא דיש פלוגתא באות אחת אם בעינן ראש העמוד, דיש להקל באחד מהם מספק, דלא יבוא להקל בשניהם דאז הספר תורה יהא פסול. וצריך עיון דמכל מקום הוה תרתי דסתרי לענין שני ספרי תורה].

להוציא בברכת המזון בליל הסדר

הנה איתא בשולחן ערוך (סי' תע"ב סעי' ח') דצריך לשתות ארבע כוסות על הסדר. וכתב במשנה ברורה (ביאור הלכה שם ד"ה שלא) דנחלקו בית יוסף ופרי חדש מהו אם לא אמר על הכוס מה שתקנו. כגון שנזדמן לו יין רק לאחר גמר הסדר.

דעת הבית יוסף (סי' תפ"ד ד"ה וכתב אדוני) שאם לא אמר על הכוס מה

א. לכתחילה לולב בימין

הנה קיימא לן (שו"ע סי' תרנ"א סעי' ב') דלולב בימין ואתרוג בשמאל, וטעמא דבלולב יש ג' מצוות לולב הדס ערבה, וכתבו הפוסקים (רמ"א שם סעי' ב') דאינו לעיכובא, אך כתב במגן אברהם (סי' תרנ"א ס"ק ט') דמדברי רבינו חננאל משמע דהוה לעיכובא.

דהנה איתא במשנה בסוכה (מ"א ב') מי שטלטל לולב בשבת מרשות היחיד לרשות הרבים להביאו לבית הכנסת פטור מקרבן כיון שרצה לעשות מצוה [ואיירי שבאמת יש מצוה בשבת כגון בזמן הבית] והוה טועה בדבר מצוה, ומקשינן בגמרא (שם מ"ב א') מדאגביה נפק ביה ואחר כך כבר אינו מקיים מצוה ואם כן אינו טועה בדבר מצוה. ומשני שהפכו, ופירש רש"י שהפך ראש הלולב למטה והלכך לא יצא בלולב. ורבינו חננאל פירש שהפכו בזה שלקח הלולב בשמאל והאתרוג בימין. ומוזה דייק במגן אברהם דמעכב בדיעבד.

אך בדובב מישרים (ח"א סי' מ"ט) כתב לבאר דברי רבינו חננאל באופן אחר, דהא דמקשינן מדאגביה נפק ביה, הוא למאן דאמר מצות אין צריכות כונה, והשתא קאמר רבינו חננאל דכיון דיצא ידי חובתו רק בדיעבד כשנטל הלולב בשמאל והאתרוג בימין, בזה לא קאמרינן דיצא למאן דאמר מצות אין צריכות כוונה.

חזינן כיסוד הני"ל, דכל שיצא רק בדיעבד לא אמרינן דיצא למאן דאמר מצות אין צריכות כוונה.

אמנם מהמגן אברהם חזינן דסבירא ליה דלמאן דאמר דמצות אין

שכח יעלה ויבא ורצה

הנה יש לדון באופן שודאי חייב במצוה אחד מתוך שנים, האם יוכל לומר דפטור מכל אחד מהם מכיון דספק דרבנן לקולא, או דילמא אמרינן דממה נפשך חייב באחד מהם:

א. שכח יעלה ויבא ורצה

הנה לחד גיסא יש לדון דחייב ממה נפשך, דהנה מי ששכח יעלה ויבא בברכת המזון לביל פסח חוזר. ואם יום טוב חל בשבת ושכח רצה גם כן חוזר כמו בכל שבת.

מעתה כשהיה צריך לומר גם רצה וגם יעלה ויבא, וידע שאמר רק אחד מהם ואינו זוכר איזה מהם, ודאי חייב לחזור ולברך, דאע"פ דבאופן שיש לו ספק השקול אינו חוזר, [והא דבמסופק חוזר זה משום הרגל לשוני, אבל כאן הוה ספק השקול גמור], אבל הכא הא ודאי דלא אמר אחד מהם, ואם כן ודאי דלית ליה ברכת המזון.

ב. לא אמרינן דממה נפשך חייב

אמנם לאידך גיסא חזינן לא כך, דהנה אמרינן בגמרא פסחים (ק"ה א') לענין ד' כוסות, תרי כוסות בעי הסיבה ותרי כוסות לא בעי הסיבה, ואיכא ב' לשונות בגמרא איזה ב' כוסות בעי הסיבה האם ב' הראשונות או ב' האחרונות.

וכתב ברי"ן (כ"ג א' בדפי הרי"ף) דאע"ג דבעלמא קיימא לן דכל ספיקא דרבנן לקולא ואם כן נימא דלא בעינן הסיבה כלל בדי' כוסות דעל כל כוס נימא דפטור מהסיבה מפאת ספק דרבנן לקולא. מכל מקום הכא מחמרינן דכיון דהסיבה לאו מילתא דטירחא היא עבדינן לרווחא דמילתא.

[תו כתב עוד טעם, דאי ניזיל לקולא אמאי נקיל בהני טפי מהני ואי נקיל בתרוייהו הא מיעקרא מצות הסיבה לגמרי].

וכתב בברכי יוסף (סי' תע"ב אות ז') דלפי זה כיון דמן הדין הוה לן למיזל לקולא, אף דלכתחילה אזלינן לחומרא ושתין כולו בהסיבה משום דליכא טרחא, מכל מקום אם שתה כל די' כוסות בלא הסיבה, נוקמא אדינא דעל כל כוס נימא ספיקא דרבנן לקולא.

חזינן דלא אמרינן דממה נפשך ב' כוסות חייבין בהסיבה וחייב לשתות עכ"פ שתי כוסות בהסיבה. אלא פטרינן בכלום.

ג. לחלק

אך לא דמי לנידון דידן בברכת המזון, דהרי די' כוסות אינם מעכבין זה את זה, אם כן הנידון על כל כוס בפני עצמה, ושפיר יש לומר

טעות בהכוס

אמרין (שולחן ערוך סי' תע"ז סעי' ב') דאם שכח לאכול אפיקומן ובירך ושתה כוס שלישי, יטול ידיו ויחזור ויברך על הכוס, ולא הוה מוסיף על הכוסות, דהרי הכוס ששתה הוה בטעות מפאת שאם היה יודע שלא אכל אפיקומן לא היה מברך ולא היה שותה.

וכל זה אם לא אכל מצות שמורות בסעודה, אבל אם אכל, יסמוך עליהם לשם אפיקומן אע"פ שאכל אחריהם, ולא יטול ידיו ויאכל מצה שנית, דאם כן יצטרך לשתות כוס למאן דאמר ברכת המזון טעונה כוס, ואם כן הוה מוסיף על הכוסות.

אבל למאן דאמר ברכת המזון אינה טעונה כוס, לא יסמוך על המצה שמורה שאכל בסעודה חוץ מהכזית הראשון, ויטול ידיו ויברך ברכת המזון בלא כוס, כי כבר יצא ידי חובת כוס שלישי בברכת המזון הראשונה.

ולכאורה קשה להאמור למאן דאמר ברכת המזון אינה טעונה כוס, הא כשם דחיישינן שלא יצא באפיקומן במצה הראשונה מפאת שלא כוון לשם אפיקומן, אם כן גם הכוס ששתה לא מהני כיון דהוה בטעות, ואם כן כשם שמחמירין לגבי האפיקומן, הכי נמי יש להחמיר לענין הכוס שיחזור וישתה כוס שלישי אע"פ דמחמת הברכת המזון לא בעינן כוס.

ויש ליישב בג' דרכים:

א. איסור מוסיף על הכוסות

דרך א', דנהי לגבי האפיקומן מחמירין, לגבי הכוס לא מחמירין משום איסור מוסיף על הכוסות, וכמו דחזינן דבשתה כוס ביתר משתיית רביעית ופחות מכדי אכילת פרס, בכוס שלישי ורביעית פטרינן ליה מספק משום איסור להוסיף על הכוסות, ובכוס שניה מחייבין ליה לשתות מספק דהתם ליכא איסור מוסיף על הכוסות, והכי נמי בנידון דידן, לענין האפיקומן מחמירין מפאת דיש לו תקנה, ולענין הכוס לא מחמירין.

ב. יצא האפיקומן מספק

דרך ב', יש לומר דכיון דאכל מצה שמורה בסעודה ויצא האפיקומן מספק, אם כן כבר לא הוה מקח טעות בברכת המזון אף אם באמת לא יצא האפיקומן. הלכך הוה ודאי מוסיף על הכוסות.

והיינו דדינא ספיקא דרבנן, שיצא אפיקומן מספק, הוה שפיר דמי ולא משוי מקח טעות בכוס של ברכה.

אך צריך עיון קצת דהא עבר איסור דאכל אחר האפיקומן ואמאי משום הא לא נייעבד מקח טעות ולא ייצא בכוס. וצריך לומר דדעת האדם שיהא לו המצוה וזה משוי מקח טעות, אבל מה שעבר על איסור ואכל לאחר האפיקומן בזה לית לן בה.

ויש לעיין באופן דאינו זוכר אם אכל אפיקומן דפטרינן ליה מספק, מהו לענין הכוס של ברכה של ברכת המזון האם עולה לו, מי נימא דדמיא להנייל דבספק עולה לו, או דילמא אינו עולה לו, דהרי הכא הספק לא נקבע שהוא כשר, דהרי בשעת הברכה היה יכול לדעת אם אכל, ואם כן הרי להצד דלא אכל הוה מקח טעות. [דהרי בשלמא בנסתפק קודם ברכת המזון ודאי עולה לו, אך הנידון בנסתפק לאחר ברכת המזון ובשעת הברכה היה יכול לדעת].

ג. אינו מן המובחר

דרך ג' יש לומר דבאמת יצא באפיקומן אלא דאינו מן המובחר כיון דאכל אחר כך הלכך הכוס לא הוה מקח טעות.

שתקנו לומר עליו, בדיעבד יצא ידי חובתו. אבל דעת הפרי חדש (שם בסוף הסימן) דמקום הכוס מעכב גם בדיעבד, וכל שאינה כוס של קידוש או הגדה או ברכת המזון או הלל אינה כוס. [ובביאור הלכה סי' תע"ב שם ד"ה "שלא" מצד כהבית יוסף].

מעתה כתב בפרי חדש (שם) דכיון דאמרין דברכת המזון מעכב בכוס השלישית, אם כן אע"ג דבעלמא אין אדם יכול להוציא חבירו בברכת המזון אלא אם כן אכל, אבל בברכת המזון של ליל הסדר יכול להוציא גם אם לא אכל, כיון שחבירו חייב בברכת המזון לא רק בגלל שאכל מקודם, אלא חייב בעצמותה כדי שישתה עליה כוס שלישי, אם כן הוה ככל המצוות שאדם יכול להוציא את חבירו.

דהיינו בעלמא ברכת המזון היא רק מפאת האכילה דקודם, ואם כן בעינן דגם המשמיע יאכל, אבל היכא דחייב ברכת המזון הוא מפאת דין ד' כוסות, בזה שפיר יכול להוציא, וכמו ברכת המצוות דיכול להוציא לחבירו גם אם אינו עכשיו מקיים המצוה.

ויש לדון בדברי הפרי חדש בכמה אנפי:

א. הנידון רק לענין הדרבנן

הנה יש להעיר בדברי הפרי חדש, דנמצא דחיובו רק מכח ד' כוסות שהוא דרבנן, והיאך יוציא את החיוב ברכת המזון דאורייתא, אך אינו כן, שהרי החיוב דאורייתא יכול להוציא מן התורה אף כשלא אכל, וכל מה שאינו יכול להוציא הוא רק מדרבנן, ועל זה מהני מה שמדרבנן חייב המשמיע בברכת המזון בעצמיות.

ב. גורמת שיכול לברך

תו יש להעיר בדבריו, דלולי דבריו היה מקום לומר לא כך, דנהי דבורא פרי הגפן של קידוש [ולעני"ד הכי נמי כל ד' כוסות, וכן בכל הטעון כוס] חשיבא ברכת המצות, אבל הכא לא נימא דברכת המזון חשיבא כברכת המצות של הכוס השלישי, דאיהו רק גורמת שיוכלו לברך על כוס שלישי.

ג. מי שאכל הוא יברך

תו יש להעיר דלא כהפרי חדש, דהנה חזינן דהפרי חדש נקט דטעמא דמדרבנן אינו מוציא בברכת המזון כיון דלא אתי לחובה כיון דמתחילתו היה יכול שלא לאכול, ואהא קאמר כיון דבעינן לה לד' כוסות שוב הוה חובה.

ולולא דברי הפרי חדש יש לומר דהא דאמרין (ירושלמי ברכות פ"ג ה"ג) "מי שאכל הוא יברך" דבלא זה גרע טפי מהא דלא הוה חובה, הלכך הכי נמי לא מהני כוס שלישי. וכמו כן לא מהני החובת מצה.

[א"ה. שהתקנה דמי שאכל הוא יברך, היינו כדי שלא יהא מחזי כשיקרא שיאמר שאכלנו ולא אכל, אם כן נימא דהתקנה היא שלא לברך בשום אופן לחבירו אלא אם כן הוא עצמו יוצא בברכה זו].

ד. אגלאי שלא יצא ברכת המזון

הנה לפי דברי הפרי חדש יתחדש דאם אחד הוציא את חבירו בברכת המזון, ואחר כך השומע נאנס ולא שתה כוס, כגון שלא היה לו יין, אגלאי למפרע דלא יצא ידי ברכת המזון מפאת דאין כאן מצוה ואם כן לא היה יכול להוציא.

וכעין זה אם בירך המוציא להוציא חבירו באכילת מצה ונתברר שאינו מצה שמורה, יצטרך השומע לברך שנית המוציא, דאע"פ שדעתו היתה שיש כאן חיוב, מכל מקום כל זמן דהחיוב לא חל אם כן לא מהני.

ה. לענין אכילת מצה

שאלוני דאמאי כתב בפרי חדש מכח כוס השלישית, הרי נימא דמכח אכילת מצה יוציא בברכת המזון, שהרי חייב לאכול מצה, וכשם שמהני המצה לענין המוציא שיכול להוציא אע"פ שאינו אוכל. [ובאמת בטור (סי' תפ"ד) נסתפק מהאי טעמא].

ענף ה' - מצות מצה

'בל תאכל טבל'.

והקשו תוספות בסוכה (ל' א' ד"ה משום) אמאי בעינן קרא, תיפוק ליה דלא יצא ידי חובתו משום מצוה הבאה בעבירה, דקא אכיל איסורא ונפיק ידי מצה.

הנאת מעיו במצה של טבל

הנה ילפינן בגמרא פסחים (ל"ה ב') דאין יוצאין ידי חובתו במצה של טבל, מדכתיב 'לא תאכל עליו חמץ', מי שאיסורו משום 'בל תאכל עליו חמץ' יצא זה שאין איסורו משום 'בל תאכל חמץ' אלא משום

אמנם סברת רבינו תם דאזלין בתר פעולתו, והרי איהו גמר פעולתו והעשה נעשה אחר כך ממילא. [משא"כ באופן רגיל כשמבעירו מבחוץ נמצא דאחרי המלאכה עדיין חסר הפעולה להכניסו לתוך פיו].

כל מי שיגיע מצתו לידו

הנה כתב במגן אברהם (סי' תנ"ד ס"ק ה') בשם הבית יוסף דבאופים הרבה בתנור אחד, ובאים הרבה אנשים עם קמח שלהם, והרבה פעמים מתחלפים המצות, יש ללמד שיאמרו כל מי שיגיע מצתו לידו יהיה לו במתנה, דאם לאו הכי יש בזה חשש מצה גזולה. וכמו דאמרין (סוכה מ"ב ב') בכהאי גוונא לענין לולבים. וכתב במגן אברהם דטוב לומר כן בשעת טחינה שלפעמים מתחלף הקמח. והובא במשנה ברורה (סי' תנ"ד ס"ק ט"ו).

הנה יש לדון בדינא דהמגן אברהם בג' נידונים. חדא. אמאי צריך להקנות הרי קנה המצות בשינוי. תו, היאך יכול להקנות הרי אינו ברשותו. תו, בקנה בשינוי האם יכול לברך ברכת המצות.

א. קנה המצות בשינוי

הקשה במקור חיים (שם סק"ב) דבשלמא במצות בעינן האי תקנתא, אך בקמח למה לן האי תקנתא, תיפוק ליה דאף אם יתחלף האי יקנה בשינוי דהרי אחר כך אופה ממנו מצות.

א. דוקא במתכוון לגזול

תירץ במקור חיים דדוקא במתכוון לגזול הוה גזלן וקונה בשינוי, משא"כ בכגון הכא דלא נתכוון לגזול דסבר שזה שלו לא הוה גזלן. שמעינן מדבריו דגנב בשוגג אע"פ שלוקח מחבירו, לא נעשה גזלן, וכך כתב הקצות החושן (סי' כ"ה סק"א) ובנתיבות המשפט (שם ססק"א), אך בשער משפט (סי' ע"ב סק"א) כתב דיש לומר דהוה גנב.

ב. הוכחה מפרה שאולה

הנה איכא ראייה דלא חשיב גנב, דהא איתא בגמרא בבא קמא (ק"יב א') הניח להן אביהן פרה שאולה, וסברו היורשים דהיתה של אביהם וטבחוה ואכלוה, משלמין דמי בשר בזול, ותיקשי אמאי משלמים מדין מזיק, הא הוה גנבים וקנאוים בשינוי, אלא חזינן מהכא דגנב בשוגג לא הוה גנב.

ויש לדחות דהתם הוא אנוס גמור. וכך כתב בשער משפט (שם). וכן בחידושי רבינו דוד דוב (כתובות ל') אייתי דפני יהושע (שם) סבירא ליה דגזלן בשוגג לא הוה גזלן ואיהו כתב דיש לומר דהוה גזלן.

ג. הוכחה מסוגיא דאוונכרי

אמנם שמעתי ראייה דגנב בשוגג חשיב גנב, מדאמרין בסוגיא דאוונכרי (סוכה ל' ב') דהקונה גזילה מנכרי, קנה בשינוי, אע"פ דהוה גנב בשוגג דלא ידע שהמוכר הנכרי גנבו אלא חשב דרשאי לקנות ממנו. [אך צריך עיון דהתם בפשוטו אם יתברר שהיה גזול לא ישלם מדין מזיק וכמו בפרה שאולה כיון דרשאי לקנות, ואם כן על כרחך תיקשי מאי שנא מפרה שאולה דאינו קונה בשינוי מדמשלם משום נהנה].

ולזה יש לומר דנהי דפטור משום מזיק מכל מקום כיון דהקונה יודע שיש מיעוט מוכרים גנבים, חשיבא כיוודע ופקע שם אונס לגבי שינוי, ואם כן יש לבאר דמהאי טעמא לא תיקשי על קצות החושן ונתיבות המשפט דגנב בשוגג לא הוה גנב.

ב. אינו ברשותו

תו הקשה במקור חיים, דלאחר דכבר לקחו המצות, היאך יכול להקנות לכל מי שיגיע מצתו לידו, הרי הוה אינו ברשותו, ואין לומר שמקנה מקודם שלקחו דאם כן תליא בברירה. [וגם מאי שייך שיקנה הא לא נעשה מעשה קנין].

א. לא נתכונו לגזול

הנה במקור חיים מיישב דבשלמא אם נתכונו לגזול הרי קנאוים ביאוש, אלא איירי כשלא נתכונו לגזול ואם כן הוה ברשותו, דהוה כפקדון ביד חבירו ויכול להקנותו במתנה.

ותירץ בשאגת אריה (סי' צ"ז, צ"ח) דבלא הילפותא מלא תאכל עליו חמץ, היינו אומרים דאם יש לו רק מצה של טבל, יהא מותר לאוכלו, דעשה דאכילת מצה ידחה לא תעשה דטבל למעשר עני ואם כן לא יהא מצוה הבאה בעבירה. [ואיירי באפן שאי אפשר לעשרו, דהוי כזית מצומצם].

ולכאורה קשה על דברי השאגת אריה, הרי טבל כשם שאסור באכילה, אסור גם בהנאה של כילוי, כגון להאכיל לבהמתו. והנה אכילה קיימא לן דהיא בהנאת גרונו, אבל לשיטת ריש לקיש (חולין ק"ג ב') בעינן הנאת מעיו.

והשתא לשיטת לריש לקיש, אכתי תיקשי למה לן קרא למצה של טבל תיפוק ליה משום מצוה הבאה בעבירה, וכי תימא משום עשה דוחה לא תעשה, הרי לא הוה בעידניה, דהנאה של כילוי יש כבר בגרונו אבל קיום המצוה הוה רק במעיים, אם כן לא הוה בעידניה. ויש לדון ליישב בכמה אופנים:

תירוץ א' - תנאי החיוב

הנה אם הוה אמרינן דהנאת מעיו הוה רק תנאי, אתי שפיר, דעיקר קיום המצוה הוה בגרונו, וזה בעידניה עם האיסור כילוי.

אך בפשוטו אינו כן, דעיקר המצוה אינו אלא בהנאת מעיו, והרי אם היה בגרונו בסוף הלילה ובמעיו אחרי עלות השחר, לא קיים המצוה של אכילת מצה. וכמו כן בכהאי גוונא לא עבר על איסור חמץ ויום כיפור. ואם כן הדרא קושיין.

תירוץ ב' - הבליעה חלק מהמצוה

הנה סלקא דעתך בגמרא (בבא מציעא ל' א') דעשה דהשבת אבידה תדחה את הלאו של כהן בבית הקברות, ואם כן מותר לכהן להיכנס לבית הקברות כדי לקחת משם אבידה להשיבו לבעליו. [אלא קמשמע לן קרא שאינו דוחה דילפינן מ'התעלמות' פעמים שאתה מתעלם].

וכתב בר"ן (שם) שמקשים על זה, דאינו בעידניה, ואפילו כשעומדת האבידה בפתח בית הקברות, שהרי הלאו דטומאה עובר מיד כשנכנס לבית הקברות, והעשה דהשבת אבידה אינו מקיים אלא אחר כך כשמחזיר האבידה לבעלים.

ותירץ בר"ן דהמצוה דהשבת אבידה מתחילה מיד, דכשמחזירו לבעלים התקיימה המצוה למפרע, והביא ראייה ממילה בצרעת, דאמרין דעשה דמילה דוחה לא תעשה דקציצת בהרתו, אע"פ שעד שלא גמר המילה לא עשה כלום דהרי מל ולא פרע כאילו לא מל.

ובאמת צריך עיון דברי הר"ן, דנהי דהתחלת המצוה כשהגביה האבידה, אבל הרי כשהכניס היד נטמא לפני שהגביה האבידה. ונצטרך לומר דבעצם העיסוק כבר מתחיל המצוה.

[ודעת רמב"ן דבאמת לקושטא לא אמרינן עשה דוחה לא תעשה. וכתב בנמוקי יוסף (ט"ז ב' בדפי הר"ן) דמודה רמב"ן לר"ן במילה, אלא דשאני באבידה דגוף המצוה הוה השבה בבית הבעלים והשאר הוי כעין מכשירי מצוה].

ואם כן הכי נמי בנידון דידן, נימא דהוה בעידניה כיון דהבליעה היא חלק מהמצוה והרי פשיטא שאם יאכל מצה קודם הזמן ולמעיו יגיע בזמן לא יצא ידי חובתו.

תירוץ ג' - אזלינן בתר פעולת הגברא

עוד יש לומר דלענין בעידניה לא אזלינן בתר הקיום אלא בתר פעולת הגברא, והרי פעולת הגברא זה מעשה האכילה ולא הנאת מעיו.

וראייה לכך, דהנה הקשו קמאי (רמב"ן ברשב"א ובריטב"א ביבמות ו' ב') בהא דדיינינן בגמרא (שם) דעשה דשריפת בת כהן דוחה לא תעשה דמלאכת שבת, והרי אינו בעידניה, דהבערה והבישול הוה קודם המיתה, דקודם מבעיר ומבשל הפתילה ורק אחר כך מכניסו לתוך פיו כדי להמיתו.

וכתבו ליישב בשם רבינו תם דמשכחת לה דהוה בעידניה, כגון שפתחו פי הנידון למיתה והפתילה נתונה בתוך צינור וסוף הצינור בפי הנידון ועל ידי שהוא מבעיר ומבשל העופרת, בבת אחת העופרת נתכת ונשפכת לתוך הצינור שבתוך פיו וממיתה. נמצא שההבערה והבישול באים כאחד ביחד עם קיום מיתת בית דין. [וכן לענין פריה ורביה שהקשו תוספות (בבא בתרא י"ג א' ד"ה כופין) דעשה דוחה לא תעשה].

אמנם ברשב"א (שם) כתב דזה אינו, דאכתי לא הוה בבת אחת, דהרי קודם מבעיר הפתילה ורק אחר כך העופרת נכנסת לתוך פיו וממיתה.

ג. שלא יהא ברכה לבטלה

הנה נראה דכוונת המקור חיים בקושייתו הנ"ל שקנה בשינוי, דאמאי צריך להקנותו, הא מצד לכם, הרי מכיון דקנה בשינוי לא חסר בלכם, ומצד מצוה הבאה בעבירה, הרי סגי שלא יקפיד על אכילתו ולקיחתו.

אמנם לכאורה תיקשי, דאכתי צריך להקנות, דהרי אע"פ דקונה בשינוי, מכל מקום אין מברכים על גזל, ואם כן צריך להקנות שיוכלו לברך על המצות.

א. אע"פ דלא מקפידים

הנה אע"פ דלא מקפידים אחד על השני, מכל מקום יש לדון אם מהני שיוכל לברך, דהרי כל הא דקנה בשינוי הוה על ידי גזל, ואם כן אכתי צריך להקנותו שהברכה דיעל אכילת מצה' לא תהא לבטלה.

ב. בשוגג יכול לברך ברכת הנהנין

לכאורה יש להוכיח דמברכים, דהרי כתב בט"ז (סי' קצ"ו סק"א, הובא במשנה ברורה שם ס"ק ד') דהאוכל בשוגג דבר איסור יש כאן ברכת הנהנין תחילה וסוף, ולא אמרינן דהוה בוצע בך. חזינן דבעבר על איסור בשוגג יכול לברך.

אמנם יש לחלק, דהתיינח לענין ברכת הנהנין דלמעשה נהנה, אבל אכתי יש לעיין מהו לענין ברכת המצוות, בגוונא דהוה מצוה הבאה בעבירה בשוגג.

ג. ראה דשאני ברכת המצוות

הנה יש להוכיח דאין מברכים, דהרי הפוסקים הקשו בהך דאוונכרי דהוה יאוש ושנוי רשות, היאך יברך ברכת המצוות על הלולב, (עי' מגן אברהם סי' תרמ"ט סק"ב, ואלה רבה שם, וחוק יעקב סי' תנ"ד ו'), חזינן לכאורה דבזה ליכא דינא דהט"ז, אלא מכיון דהוה מצוה הבאה בעבירה, אפילו אי הוה רק שוגג, לא יברך ברכת המצוות.

ב. אינו ברשותו

אמנם יש לעיין דהא אינו יכול להקנות דבר שאינו ברשותו, והרי דנו בפוסקים באבידה אם הוה דבר שאינו ברשותו, ובריתב"א (ריש פרק המפקיד ל"ד א') כתב דאבידה אינו ברשותו ואינו יכול להקנותו, וכך הכריע בחזון איש (נבא קמא סי' ט"ז ס"ק ט"ו) ותמה על הגרע"א (גליון בבא מציעא ז' א') דלא כתב כן, אלא על כרחך חזינן מהמקור חיים דנקט דאבידה חשיב ברשותו ויכול להקנותו.

מעתה להני פוסקים דאבידה הוה אינו ברשותו אכתי תיקשי קושיית המקור חיים היאך יתיישב דינא דהמגן אברהם וכן הך דמקנה הלולבים, הרי אם מקנה בשעה שכבר לקחו הוה כבר אבוד ולשיטתם אינו יכול להקנות בכהאי גוונא. והיא קושיא גדולה.

ג. הנגזל יכול להקנותו לגזלן

הנה יש ליישב, דכתב בנתיבות המשפט (סי' ר"ה ס"ק י"ד) דאע"פ דהחפץ הגזול אינו ברשות הנגזל, מכל מקום הנגזל יכול להקנותו לגזלן. [כדעת בית שמואל (סי' כ"ח סקט"ז) ודלא כדעת שארית יוסף (סי' כ"ח)].

אם כן ניחא דינמא דאע"פ דבעל האבידה אינו יכול להקנות אבידתו לכל אחד אבל יכול להקנותו למוצא. והוא הדין בנידון דידן, בעל המצוות יכול להקנותם למי שלקחום.

אך הנה בקהלת יעקב (לבעל נתיבות המשפט על הלכות קידושין סי' כ"ח ס"ק א') כתב דטעם האי דינא הוה מכח דמבטל חיוב השבה וממילא הוה דידיה, ולפי זה הוה אף כשאינו בחצר הגזלן, והנה באבידה לא שייך זה. ואם כן שפיר לא הוה מצי המקור חיים ליישב כן.

[אמנם התם בנתיבות (שם) איירי בקרקע שאינו יכול להוציאו בדיינים, וכתב דמכל מקום מהני, הרי דלא אזיל בשיטתו בקהלת יעקב].

ענף ו' - הערות קצרות

א. על מנת שלא יעלה לרגל

מי שאין לו ציצית אינו חייב לפשוט דהוה אנוס בקיום המצוה. אם כן הוא הדין לענין מי שהקנו לו על מנת שלא יניח חוטי ציצית דאינו חייב לפשוט כיון דבלאו הכי לא יקיים המצוה.

ולפי זה הוה הדין מי שיש לו קרקע על מנת שלא יעלה לרגל אינו חייב להפקיר הקרקע.

ג. מהו מדרבנן

אך יש לעיין מדרבנן מהו, כגון מי שיש לו קרקע ואינו יכול לעלות לרגל או שאין לו קרבן פסח האם חייב להפקיר הקרקע.

דהנה לענין ציצית אם אין לו ציצית ואינו יכול לפשוט, דנו בהפוסקים (עיין משנה ברורה סי' י"ג סוף ס"ק ט"ו) אם חייב להפקיר הטלית, ואם נימא דחייב להפקיר הטלית, יש לדון מהו כשאין לו קרבן פסח האם חייב להפקיר הקרקע מדרבנן. [א"י. דאולי יש לחלק, דבגד לענין ציצית הוה עיקר המחייב, משא"כ קרקע הוה רק תנאי החיוב].

ואם נימא דחייב להפקיר, יש לעיין בכגון שהקנו לו טלית על מנת שלא יניח ציצית, האם חייב לפשוט או להפקיר מדרבנן, מי נימא דכשם שבאין לו ציצית חייב לפשוט או להפקיר, הכי נמי ביש לו רק אם יניחם יפטר מהמצוה, לא שבקינן ליה להשאר עם טלית השייכת לו, או דילמא מכל מקום נחלק ביניהם לענין הדרבנן.

הנה איתא בגמרא פסחים (ה' ב') כל אדם שיש לו קרקע עולה לרגל ושאינו לו קרקע אינו עולה לרגל.

ויש לעיין במי שאין לו קרקע, והקנו לו קרקע על מנת שלא יעלה לרגל, האם חייב לעלות לרגל. והאם חייב להפקיר הקרקע:

א. אם יעלה לא יהא לו קרקע

צדדי הספק אם חייב לעלות לרגל, מי אמרינן דחייב, דהרי השתא יש לו קרקע, או דילמא נימא דפטור, דאם יעלה הא אין לו קרקע. ובשלמא אם נימא דמי שאין לו קרקע לית ליה מצוה כלל, פשיטא דאינו חייב לעלות דמה יהי בעליותו, אלא הנידון כיון דמכל מקום יהא לו מצוה אם יעלה אם כן נימא דיעלה.

ונראה דתליא נמי במי שהקנו לו ארבע כנפות על מנת שלא יניח חוטי ציצית, דודאי אינו חייב להניח ציצית, דאם יניח הא לא יהא הבגד שלו. ואם כן הכי נמי בנידון דידן אינו חייב לעלות לרגל דהרי אם יעלה לא יהא לו קרקע.

ב. אינו חייב להפקיר

אלא הנידון אם חייב להפקיר הקרקע כדי שלא יהא לו ביטול מצוה דעליה לרגל. והרי בכגון לענין ציצית, מסתברא שאינו חייב לפשוט, וכמו דחזינן לדעת המרדכי (מנחות הלכות קטנות אות תקמ"ד) דמן התורה

ב. אין לו קרקע

חייב בקרבן פסח רק היה חסר בתנאי החיוב.

וכעין זה יש לדון לענין החיוב עליה לרגל, דאמרינן (פסחים ה' ב') דמי שאין לו קרקע פטור מלעלות לרגל, מהו במי שלא היה לו קרקע בתחילת הרגל ואחר כך באחד מימות החג קנה קרקע, וקיימא לן (רמב"ם פ"א מהל' חגיגה ה"ד) דכל הימים הם תשלומין ליום הראשון, האם נימא דהיה פטור ביום הראשון ולא שייך בזה תשלומין.

הנה כתבו תוספות (פסחים ג' ב' ד"ה מאליה) דמי שאין לו קרקע פטור מלהביא קרבן פסח.

ויש לעיין במי שלא היה לו קרקע ולא הביא קרבן פסח, ואחר כך קנה קרקע, האם חייב בפסח שני.

מי אמרינן דאינו חייב בפסח שני, דהרי פסח שני הוה תשלומין לראשון (לשיטת רבי נתן בפסחים צ"ג א'), והכא לא היה חייב בפסח ראשון ואם כן ליכא תשלומין. או דילמא נימא דאיכא תשלומין, דהרי היה

ג. הסיבה על ימינו

להסב על שמאל כל אדם. וביאר במשנה ברורה (שם ס"ק י"א) דאף על גב דהוא אוכל תמיד בשמאלו, אם כן לטעם א' הנ"ל האיטר היה צריך להסב על ימינו, מכל מקום אין לחלק דהרי איכא טעם ב' דהסיבה בצד שמאל דשמא יקדים קנה לוושט, והאי טעמא עדיפא לן משום דהוי סכנתא וחמירא סכנתא מאיסורא. אמנם בדיעבד יצא בהיסב בימין.

ג. מהו בשולט בב' ידיו

מעתה יש לדון מהו בשולט בב' ידיו, דלחד גיסא יש לומר דדוקא איטר יצא בדיעבד בצד ימינו, משום דזה כדרכו דהרי אוכל תמיד בשמאלו, משא"כ בשולט בשתי ידיו דאצלו זה גם כדרכו לאכול בימינו, ואז יסב בצד שמאלו ומריוח גם הטעם דסכנתא. או דילמא נימא דבדיעבד יצא, דמכל מקום לדידיה לאכול ביד שמאל הוא גם דרך חירות, נמצא דהסבתו בימין הוא גם כדרכו. ויש לדון דבאמת לא יצא. [הנה אף לראב"ה דאין מסובין בזמן הזה, דילמא ימינו גרע].

ד. ב' כוסות או כוס אחת

[וברבינו דוד (פסחים ק"ח ב) דן בזה ואסיק כדעת המשנה ברורה דודאי מהני]. מעתה תיקשי לדעת המשנה ברורה, שיקח לכוס הרביעית כוס גדולה, ויפסיק באמצע שתיית הכוס בין רביעית אחת לרביעית השני, ויתנה שאם חייב בשלישית, שותה עבור ב' כוסות, ואם אינו חייב בשלישית, אם כן כל השתייה הוה כוס אחת שהוא הרביעית. ואולי נימא דכיון שמפסיק ביניהם תו לא שייך לחשבה ככוס אחת.

ה. מרור או ד' כוסות

לו עיקר מן התורה בזמן הבית.

ונהי דיש לו עיקר מן התורה חמירא מדרבנן גמור לענין ספיקות וברירה, אך מנא לן דבעצמות חמירא הא דודאי יש לו עיקר מן התורה מהא דודאי דרבנן גמור.

ג. ספירת העומר או קידוש לבנה

כעין זה יש לדון בספירת העומר בזמן הזה או קידוש לבנה, ויכול למיעבד רק אחד מהם, האם עדיף ספירת העומר משום דיש לו עיקר מן התורה. [אך אולי ספירת העומר גרע מיש לו עיקר מן התורה, למאי דכתבנו במקום אחר דבספירת העומר לא מברכינן שהחיינו ובמרור דרבנן יש לומר דמברכינן שהחיינו].

ו. היו מסובין בבני ברק

הלכך מחל ר' אליעזר על כבודו כדי לכבד את ר' עקיבא שהיה המרא דאתרא.

[וכעין זה קאמר הקהלת יעקב (ברכות ס"ד) לבאר אמאי רבי אליעזר בן יעקב סיפר ביציאת מצרים כל אותו הלילה, הרי לשיטתו הוה רק עד צות, והקשה זאת במשכנות יעקב (סי' קכ"א). ולהאמור הרי נהג כדעת רבי עקיבא שהיה המרא דאתרא].

וקאמר הגאון בעל זכר טוב שליט"א דלולי דבריו הא דרבי עקיבא נעשה מרא דאתרא בבני ברק היה רק לאחר שנתקש רבי אליעזר לישיבה של מעלה.

הנה אמרינן (שולחן ערוך סי' תע"ב סעי' ג') כשהוא מיסב לא יטה על ימינו אלא על שמאלו. ואם היסב על ימינו לא יצא.

ודנו בפוסקים (משנה ברורה שם ס"ק י"א) דמכל מקום אם הוא איטר, יצא בדיעבד אם היסב על צד ימין, מכיון שימין שלו הרי הוא כשמאל כל אדם.

והשתא יש לעיין בשולט בשתי ידיו האם יצא בדיעבד.

א. ב' טעמים דהסיבה בשמאל

הנה כתב במשנה ברורה (שם ס"ק י') דאיכא ב' טעמים אמאי מיסב בשמאלו, חדא, כיון שצריך לאכול ביד ימינו. ועוד, דשמא יקדים קנה לוושט, דהרי הוושט הוא בצד ימין וכשהוא מטה ראשו כלפי ימין יכנס שם המאכל ויבא לידי סכנה.

ב. גם באיטר

וכתב ברמ"א (שם) דאין חילוק בין איטר לאדם אחר, דגם איטר צריך

הנה אמרינן (רמ"א סי' תע"ב סעי' ז') דבלא היסב בכוס שלישית, לא ישתה שנית, שלא יהא כמוסיף על הכוסות. ותיקשי דלכאורה יש לו תקנתא:

הנה אם בכוס אחת גדולה יכול לצאת ב' כוסות כשישתה פעמיים רביעית, מביא במשנה ברורה (ביאר הלכה סי' תע"ב סעי' ח' ד"ה על) בשם פרי מגדים דלא מהני, ותמה עליו מסברא, דאטו ד' כלים בעינן, הרי ד' פעמים בעינן, ואם כן אפילו שתי ד' פעמים רק מכוס אחד לא יצא.

הנה שאלתי את הגאון בעל זכר טוב שליט"א באדם שאינו יכול לקיים גם מצוות מרור [בזמן הזה] וגם מצוות ד' כוסות, אלא יכול לקיים רק אחת מהם, איזה מהם עדיף.

א. צדדי הספק

צדדי הספק, האם עדיף מרור בזמן הזה מכיון שיש לו עיקר מן התורה, או דילמא עדיף ד' כוסות דהוה פרסומי ניסא. וענה שמרור דרבנן עדיפא משום שיש לו עיקר מן התורה.

ב. עיקר מן התורה

אמנם אכתי לא מצאתי דהא שיש עיקר מן התורה חמירא. והנה חזינן דדיינינן בגמרא יומא (פ"ג ב') בטבל דרבנן או להפריש תרומות ומעשרות בשבת איזה מהם חמירא, ולא אתינן עלה מכח הא דטבל יש

מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא ורבי טרפון שהיו מסובין בבני ברק והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה.

הנה אמרתי לבעל זכר טוב שליט"א, דכתב מהרא"ל צינץ (לא מצאתי, רק מצאתי מובא בשם מהר"ם פאדווא) דמשום הכי אמרינן שהמעשה היה בבני ברק, דהרי ר' עקיבא היה תלמידו של ר' אליעזר, ואם כן היאך רבי עקיבא היסב במקום רבי אליעזר שהיה רבו. אלא משום דר' עקיבא היה המרא דאתרא דבני ברק, (בבא בתרא קנ"ד א', מעשה בבני ברק באחד שמכר נכסיו וכו' ובאו ושאלו לרבי עקיבא, ועיין בסנהדרין (ל"ב ב') אחר רבי עקיבא לבני ברק),

התודה הברכה

לזכות התורם הנכבד הרוצה בעילום שמו שתמיד תורם ומעודד וממריץ להוצאת הגליון, זכות רבינו הגדול זצוקלה"ה וזכות הרבים יעמוד לו להתברך בכל מילי דמיטב וימלא ד' כל משאלות לבו לטובה ויזכה לפסח כשר ושמחה. אמן בן יהו רצון.

לעילוי נשמת

נתרם לרגל יומא דהילולא של בעל אמרי חיים זי"ע מ' ניסן

לעילוי נשמת

האברך הגאון ר' יצחק זצ"ל בן יבלחט"א הגאון הגדול רבי יוסף שליט"א נא לומר שהלימוד יהא לזכותו

לעילוי נשמת

האברך הרה"ח ר' יחיאל יהושע זצ"ל בן יבלחט"א יוסף דוד הי"ד נלב"ע י"ג אב תשפ"ב תנצב"ה

לרפואה שלימנה

יוסף משה בן אורה נ"י יצחק לוי בן אסתר נ"י אפרים בן אסתר נ"י בתוך שאר חולי ישראל נא לומר לפני הלימוד שיחא לרפואתם

זאת למודעי הדברים הנדפסים כאן אינם תמיד בלשונו של רבינו זצ"ל, מפאת שלפעמים דרכו היתה לכתוב בקצרה, ולתועלת המעיינים היה מן הצורך להוסיף תיבות קישור והסבר. הרבה פעמים האריך רבינו בכמה דרכים ואופנים באותו ענין, ולפעמים עשר ידות על הנדפס כאן, ע"כ במקום שהאריך העתקנו רק חלק מהדברים. לקבל הגליון במייל ולהערות ותרומות L5703949@gmail.com